

KIBRIS MESELESİ VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

Yonca ÖZER*

Özet

Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan Kıbrıs meselesi Yunanistan'ın üyeliğinden bu yana Türkiye-AB ilişkilerinin gündemini işgal etmektedir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) AB üyeliği ile mesele 2004 yılından itibaren daha da karmaşık hale gelmiştir. GKRY'nin adada BM parametreleri çerçevesinde siyasi bir çözüme ulaşılmadan, tüm adayı temsilen üye kabul edilmesi hem Türkiye'nin katılım sürecini hem de iki toplum arasında barışçıl bir çözüme ulaşılması ihtimalini zora sokmuştur. Nitekim 2005'te başlayan katılım müzakerelerindeki bazı fasılların açılmasının askıya alınması tümünün de kapatılamaması Kıbrıs meselesi sebebiyledir. Bu durum meselenin çözüm olana dek katılım sürecini ipotek altına aldığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Annan Planı'nın Rum Kesimi tarafından reddedilmesinin ardından günümüze değin BM parametreleri çerçevesinde bir siyasi çözüme ulaşma çabalarına dair yaşananlar ve özellikle de oldukça ümit vaat etmesine rağmen iki toplum arasındaki son müzakere döneminin geldiği aşama, Kıbrıs Rum üyeliğinin, meselenin kendi üzerindeki olumsuz etkisini kanıtlar niteliktedir. Bu çalışmada bölünmüş Kıbrıs'ın AB üyeliğinin hem Türkiye-AB ilişkilerine hem de meselenin kendisinin çözümüne nasıl zarar verdiği incelenmektedir. Çalışmada ayrıca, adada siyasi bir çözüme ulaşılmadan Rum kesimini tüm adayı temsilen üye olarak kabul eden AB'nin, meselenin geldiği son aşamada sorumluluğu olduğu tespitinden hareketle çözüme ulaşılmasında da sorumluluğu olduğu ve daha etkin rol oynaması gerektiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs meselesi, AB-Türkiye ilişkileri, Annan Planı, çift toplumlu federasyon

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: yoncaozer@marmara.edu.tr

ZYPERNKONFLIKT UND DIE TÜRKEI-EU BEZIEHUNGEN

Zusammenfassung

Der Zypernkonflikt, der in der Außenpolitik der Republik Türkei einen besonders wichtigen Platz einnimmt, bleibt seit dem EU-Beitritt Griechenlands auf der Tagesordnung der Türkei-EU Beziehungen. Der Konflikt ist seit 2004, besonders seit der griechische Teil Südyperns Teil der EU wurde, komplexer geworden. Bevor eine politische Lösung auf der Insel unter den UN-Richtlinien erreicht wurde, machte es die EU-Aufnahme des griechischen Teils Zyperns und damit seine internationale Anerkennung als politischer Vertreter der gesamten Insel schwierig, eine friedliche Lösung zwischen den beiden Gemeinschaften (den griechischen und türkischen Zyprioten) zu finden. Gleichzeitig hindert dies eine erfolgreiche Umsetzung von EU-Beitrittsverhandlungen der Republik Türkei. Infolgedessen hat der Zypern-Konflikt einige Kapitel der Beitrittsverhandlungen zwischen der EU und der Türkei zum Stillstand gebracht und den Abschluss der offenen Verhandlungskapitel verhindert. Dies bedeutet, dass der EU-Beitritt der Türkei blockiert sein wird, solange der Zypernkonflikt fortbesteht. Darüber hinaus bestätigen die Misserfolge der jüngsten Verhandlungen zu einer möglichen Lösung des Konflikts erneut die negativen Auswirkungen der einseitigen EU-Mitgliedschaft der griechisch-zyprischen Sektion, obwohl der Annan-Plan vom griechischen Teil Zyperns abgelehnt wurde und eine politische Lösung im Rahmen der UN-Richtlinien versprochen wurden. Dieser Artikel untersucht, wie die EU-Mitgliedschaft Südyperns sowohl die Beziehungen zwischen der Türkei und der EU als auch die Lösung der geteilten Insel Zypern beeinträchtigt.

Schlüsselwörter: Zypernkonflikt, die EU-Türkei Beziehungen, Annan- Plan, bi-kommunal Föderation.

Giriş

Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika gündeminde önemli bir meseledir. Adanın jeostratejik önemi, yalnızca Yunanistan ve Türkiye arasında istikrarlı, işbirliğine dayalı ve güvenilir bir ilişki tesisini engelleyen temel faktörlerden biri olarak kalmamış aynı zamanda mesele, Yunanistan AB'ye katıldığından bu yana, Türkiye'nin birlik ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Kıbrıs meselesi önceden BM'nin aracılık ettiği dört taraflı bir

meseleyken, Yunanistan'ın etkisiyle, AB de meseleye artan bir şekilde dâhil olmaya başlamıştır. Yakın zamanda da Rum kesimi kontrolündeki Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye katılımını takiben mesele resmi olarak beş tarafı olan bir sorun haline dönüşmüştür. Bu gelişmeler katılım müzakerelerindeki bazı fasılların askıya alınması ile sonuçlanarak Türkiye'nin üyelik sürecine büyük zarar vermiştir. Mevcut çözümsüzlük devam ederse, Kıbrıs meselesi AB katılım müzakerelerinin ilerlemesinde ve Türkiye'nin üyelik hedefine ulaşabilmesinde temel engellerden biri olmaya devam edecektir.

Bu çalışma, Kıbrıs meselesinin Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkilediğini, AB'nin Kıbrıs politikasının gelişimini ve bölünmüş Kıbrıs'ın üyeliğinin hem Türkiye-AB ilişkilerine hem de meselenin çözümüne nasıl zarar verdiğini incelemektedir. Rum kesimi üyeliğinin Kıbrıs'ta çözümü zorlaştırdığı dolayısıyla da AB'nin, meselenin geldiği son aşamada sorumluluğu olduğu tespitinden hareketle, bu çalışmada, çözüme ulaşılmasında da sorumluluğu olduğu ve daha etkin rol oynaması gerektiği iddia edilmektedir.

Bölünmüş Kıbrıs'ın Üyeliği ve Bundan Doğan Zorluklar

Aralık 2002'de toplanan Kopenhag Avrupa Konseyi, Kıbrıs ve (Romanya ve Bulgaristan hariç) sekiz Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinin Haziran 2004'teki Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılacak şekilde 1 Mayıs 2014'te birliğe üye olacaklarını ifade eden bir karar almıştır (Avrupa Konseyi, 2002). Aynı zamanda zirve sonuçlarının 12. paragrafında, 1 Mayıs 2004'ten önce Annan Planı doğrultusunda bir uzlaşma sağlanamazsa “müktesebatin adanın kuzeyine uygulanması askıya alınacaktır” ifadelerine yer verilmiştir. Uzlaşma ön şartı olmaksızın adanın tamamını temsilen Rum kesiminin Mayıs 2004'te birliğe katılımına ilişkin karar, Kıbrıslı Rumlar lehine asimetrik teşvik yarattığından, Annan Planı temelinde çözüm ihtimalini azaltmıştır. Türk hükümeti adadaki probleme müzakere edilmiş bir çözüm bulmaya dair kararlılığını ifade etse de AB'nin bu yaklaşımından ötürü Kıbrıs Rum kesiminin Kıbrıslı Türkler ile uzlaşma uzlaşmayacağına dair kaygılara sahipti. Nitekim müteakip gelişmeler, Keyman ve Öniş'in (2004: 187) tahmin ettiği üzere, en makul BM girişimi çerçevesindeki en olası çözümün Kopenhag Zirvesi'nin bu kararıyla engellendiğini gösterecekti.

24 Nisan 2004'te, Rum Kesimi ve Kıbrıs Türkleri ada halkı olarak barış sağlama çabalarında ilk defa fikirlerini ifade etme fırsatı buldukları Annan Planı için iki ayrı referanduma katılmışlardır. Bu ikiz referandumların sonucunda Kıbrıslı Türkler Annan Planı'na net bir şekilde “evet” (yüzde 65) demiş, Rum kesimi ise yine net bir şekilde “hayır” (yüzde 76) tercihinde bulunmuştur. Annan Planı'nın adanın Rum kesiminde reddedilmesi ile bölünmüşlüğüne

koruyan Kıbrıs Kopenhag Zirvesi'nde mutabık kalındığı üzere Kuzey'e uygulanacak müktesebat askıya alınmış bir halde referandumun hemen ardından 1 Mayıs'ta AB'ye üye olmuştur. Rum kesiminin adanın tamamının temsilcisi olarak kabul edilmesi, bu yeni üyenin adanın statüsüne dair kendi şartlarında bir çözüm için pazarlık şansı elde etmesinden dolayı, Kıbrıs sorununu çok daha karmaşık hale getirmiştir. Nitekim Mayıs 2004'ten günümüze çözüm çabalarına dair yaşananların da gösterdiği üzere Kıbrıs Rum üyeliği barışçıl bir çözüme ulaşmayı daha da zorlaştırmıştır.

Mümtaz Soysal'a göre (2002: 326), referanduma kadar, Kıbrıs Türkleri, mütemadiyen uzlaşmacı tavrıdan uzak olmakla suçlanmış, Türkiye ise KKTC'yi Rum kesimi ile uzlaşma konusunda cesaretlendirmedeği için eleştirilmiştir. Rum tarafının bakış açısına göre, Türkiye, adanın kuzey kesimi üzerindeki kontrolünü pekiştirdiğinden, Kıbrıs'ın birleşmesi üzerine yapılacak anlaşmalarla ilgilenmemekteydi (Nachmani, 2002: 105). Fakat Türk kesiminin referandumda Annan Planı'na desteği, bu meselede işbirliğinden ve uzlaşmadan uzak tarafın Türk kesimi olmadığını oldukça açık bir şekilde göstermiştir. Benzer şekilde, Annan Planı ile ilgili Türk kesiminin yapıcı duruşunu garantilemek üzere referandum öncesi Türkiye'nin kararlı çabaları göz önünde bulundurulduğunda, Rum görüşünün aksine, Türkiye'nin samimi bir şekilde adanın yeniden birleşmesine taraftar olduğu sonucuna varılabilir. Rum tarafı karşı çıkarken, Türk tarafı Annan Planı doğrultusunda bir çözümün destekçisi olmuştur. Rum kesiminin planı reddetmesinin en önemli sebebi, referandumdan yalnızca bir hafta sonra gerçekleşmesi garantilenmiş olan üyelik sayesinde Türk kesimi ile kendileri açısından çok daha avantajlı bir anlaşmaya varmak için gerekli tüm araçlara sahip bir şekilde çok daha güçlü bir konuma gelecek olmalarıdır. Rum kesimine üyeliği sağlayarak, AB de sorunun bir parçası olmuş ve Kıbrıs meselesi Avrupalılaştırmıştır.

Annan Planı'nın Rumlar tarafından reddedilmesi ile Kıbrıs meselesinde siyasi bir çözüme ulaşma umudu sona erdiğinde, Türkiye'nin yeni üyeyi tanıması probleminin gündemin baskın bir unsuru haline gelmesiyle, Türkiye-AB ilişkileri de yeni bir aşamaya geçmiştir. Bir taraftan, Kıbrıs siyasi bir uzlaşmaya varılmadan AB üyesi olmuş, böylelikle bölünmüş olarak kalmıştır. Diğer taraftan ise, Türkiye'nin AB üyeliği hedefine dair yükümlülükleri dış politikasının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) tüm adanın temsilcisi olarak tanımama ilkesi ile tutarsızlaşmıştır. Türkiye'nin tanımak için siyasi iradesi yalnızca adada siyasi bir uzlaşma elde edilmesine bağlıdır. Bu sebeple, Kıbrıs meselesi GKRY'nin üyeliği ile Türkiye-AB ilişkilerini çok daha karmaşık hale getirmiştir. Rum kesiminin üyeliğine kadarki dönemde, AB ile ilişkileri üyelik doğrultusunda geliştirmek BM genel sekreterinin sorunu çözmeye

çabalarının Türkiye tarafından desteklenmesine bağlı olmuştur. Çünkü bu durumun Türk kesiminin Rum kesimi ile uzlaşmasını cesaretlendireceği düşünülmüştür. Nitekim Kıbrıslı Türklerin Annan Planı'nı kabul etmesinde Türkiye'nin desteği büyük rol oynamıştır. Ancak, Rum kesiminin üyeliğinin ardından, tanıma sorunu ilişkilerde belirleyici unsur haline gelmiştir.

Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde Avrupa Konseyi Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlama tarihi olarak 3 Ekim 2005 tarihini belirlemiştir. Ancak bu zirve aynı zamanda, bölünmüş Kıbrıs'ın birliğe katılımının Türkiye'nin üyeliğini bloke etme potansiyelini de göstermiştir. Rum kesiminin yoğun ısrarları üzerine, Avrupa Konseyi, Türkiye'nin AB ve Türkiye arasındaki gümrük birliğini yeni katılan 10 üyeyi de kapsayacak şekilde genişleten Ek Protokolü imzalamasını istemiştir. Başka bir deyişle, Avrupa Konseyi (2004) protokolün imzalanmasının katılım müzakerelerinin başlaması için şart olduğunu zirve sonuçlarının 19. paragrafında açıkça ifade etmiştir. Ancak protokolün imzalanmasının Rum Kesimi yönetimini tanımak olarak sayılıp sayılmayacağına dair Türkiye'nin ciddi şüpheleri bulunmaktaydı. Türkiye 29 Temmuz 2005'te Ankara Anlaşması'nın yeni üyelerin katılımını hesaba katacak şekilde uyarlanmasına ilişkin Ek Protokol'ü imzalamıştır. Ancak bunun yanında, endişelerini yatıştırmak için, bu hareketin hiçbir şekilde Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımak anlamına gelmediğini belirten ve meseleye dair mevcut politikalarını değiştirmeyeceğini vurgulayan resmi bir deklarasyon da eklemiştir. 21 Eylül 2005'teki karşı deklarasyonunda, AB ise, Türkiye'nin gümrük birliğinin yeni katılan üyelere genişletilmesi konusundaki akdi yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda olduğunu, aksi takdirde gümrük birliğinin işleyişine dair müzakere fasıllarının açılmayacağını beyan etmiştir. AB 2006'ya kadar bu konuyu gözlemlemeye ve o tarihte Türkiye'nin yükümlülüklerinin uygulanmasını değerlendirmeye karar vermiştir. Daha da önemlisi, bu bildiri aracılığıyla, AB ve üye devletler, ilk defa müktesebatın bir parçasını oluşturan bir belgede katılım sürecinin gerekli bir unsuru olarak tüm üye devletlerin "tanınması" tabirine yer vermişlerdir. Türkiye'nin tanıma meselesine ilişkin hassasiyeti göz önüne alındığında, karşı deklarasyonun Kıbrıs meselesine dair diğer ilgili belgelerden daha sert ve doğrudan ifadeler içerdiği iddia edilebilir.

Protokolün imzalanması katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005'te açılmasını önleyen engelleri ortadan kaldırmıştır. Fakat müzakerelerin açıldığı gün kabul edilen Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 6. paragrafında Türkiye'nin havaalanlarını ve limanlarını açarak Türkiye-AB Gümrük Birliği'ni tüm yeni üye ülkelere genişletme zorunluluğu ve böylelikle Kıbrıs Cumhuriyeti'yle ikili ilişkilerin normalleşmesinin sağlanmasının önemi tekrar vurgulanmıştır.

Müzakere Çerçeve Belgesi aynı paragrafta Kıbrıs sorununa dair kapsamlı bir çözüm elde etmek için BM çerçevesinde ve AB'nin kurulduğu ilkeler doğrultusunda gösterilen çabalara yönelik Türkiye'nin desteğinin devamının gerekli olduğunu da belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005). Yani AB, Türkiye'yi, BM parametrelerine ek olarak kendi ilkelerini de göz önünde bulunduran bir çözümü desteklemeye zorlamıştır. Bu bakımdan Rum kesiminin Mayıs 2004'te AB üyesi olmasıyla Kıbrıs sorununa resmi bir şekilde taraf olan AB, ilk defa bu bağlamda iradesini ifade etmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi halen Protokol'ü onaylamamış olduğundan, Türkiye AB ile olan gümrük birliğini, liman ve havaalanlarının Rum taşıyıcılara açılmaması hususu nedeniyle eksik olarak uygulamaktadır. AB, Yunan baskısı altında, gümrük birliğini yeni üyelerin tamamını kapsayacak şekilde genişletme hususunda Ek Protokol'ün uygulanmasına dair sorumluluklarını acilen yerine getirmesi için Türkiye'yi sürekli uyarmıştır. Buna karşılık olarak Türkiye, adanın Türk kesiminin ekonomik izolasyonuna son vermek için AB'nin kendi yükümlülüklerini yerine getirmesi kaydıyla ancak havaalanlarını ve limanlarını Rum kesimine açacağını bildirmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs sorununa yönelik politikası iki temel sütuna dayanmaktadır. İlk olarak, her iki topluluğun da siyasi eşitliğine dayanan çift bölgeli ve çift toplumlu bir federasyon kurulmadıkça, Rum kesimi tarafından kontrol edilen Kıbrıs Cumhuriyeti adanın tek temsilcisi olarak tanınamaz. İkinci olarak, AB'nin söz verdiği üzere Kuzey Kıbrıs'a uygulanan ekonomik yaptırımlar kaldırılmadıkça, 2005 yılında imzalanmış Ek Protokol uygulanamaz.

Annan Planı'na net bir şekilde "evet" oyu verilmesi, barış sürecini engelledikleri için eleştirilen Türk kesimi üzerindeki negatif imajı tersine çevirmiştir. Bunun yerine, Türk kesimi BM çözümünü tercih etmelerine rağmen "cezalandırılan" taraf olarak görülmeye başlamıştır. Dolayısıyla, başarısız referandumdan yalnızca iki gün sonra, 26 Nisan 2004'de, AB dışişleri bakanları, Türk kesiminin ekonomik izolasyonunu hafifletmek için (Türk kesimi ile doğrudan ticareti kolaylaştıran Yeşil Hat Tüzüğü gibi) bazı önlemler almaya ve Türk kesiminin ekonomik kalkınmasını destekleyerek yeniden birleşmeyi kolaylaştırmaya karar vermiştir. Fakat maalesef bu karar asla uygulanamamıştır. Ayrıca adanın birleşmesi durumunda verilmek üzere 2002'de Konsey tarafından Kuzey için onaylanan 259 milyon avroyu Komisyon, referandumun başarısızlığına rağmen, Temmuz 2004'te vermeyi önermiştir. Fakat GKRY, bu yöntemlerin, Türk Cumhuriyeti'nin kuzeyde ayrı bir devlet olarak güçlenmesine hizmet edeceğine inandığından, AB'nin Kuzey'e uygulanan ekonomik yaptırımları hafifletme çabalarını bloke etmiştir. AB'nin Türk kesimine uygulanan ekonomik ambargoyu kaldırmak için daha fazla adım

atamaması, doğrudan (tercihli) ticareti kolaylaştıran Yeşil Hat tüzüğü'nün askıya alınması ve Rum kesiminin itirazları yüzünden yalnızca 139 milyon avroluk yardımın dağıtılabilmesi Türkiye'nin sorunun çözülmesine dair umutlarını kırmıştır. Bu sebepten ötürü Türk hükümeti çözüme dair gelecekteki adımların, yalnızca Türkiye tarafından değil AB tarafından da karşılıklı olarak alınmak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Başka bir deyişle, AB Türkiye'nin gümrük birliğini yeni üyelere genişletme konusunda gereğini yapmasını beklerken Türkiye de AB'nin Türk kesimine yönelik ekonomik ambargoyu kaldırma sözünü tutmasını beklemektedir.

Çözüme ulaşmamış Kıbrıs meselesi açmazı şüphesiz Türkiye'nin katılım müzakerelerinde önemli bir engel teşkil etmektedir. Daha spesifik olarak, siyasi çözüme varmaksızın adanın tek temsilcisi olarak (ve böylelikle de adanın bölünmüşlüğü'nü koruyarak) Rum kesiminin AB üyesi olması Türkiye için önemli kaygılar yaratmıştır. Öncelikle, Rum kesiminin temsil ettiği Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıma probleminden kaynaklanan endişeler Türkiye-AB ilişkilerine daha da kötüsü katılım müzakerelerine zarar vermeye devam etmiştir. Aralık 2006'da Avrupa Konseyi, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin baskısı altında" (Uluslararası Kriz Grubu, 2009: 1), Ek Protokol'den doğan yükümlülükler Türkiye tarafından yerine getirilmedikçe gümrük birliğine ilişkin sekiz müzakere faslının açılmayacağına ve diğerlerinin de geçici olarak kapatılmayacağına dair bir karar almıştır. Avrupa Konseyi aynı zamanda Avrupa Komisyonu'ndan, üç yıl boyunca Türkiye'nin duruşunu gözden geçirmesini ve durumun 2009'da yeniden değerlendirilmesine dair görüş vermesini talep etmiştir. Türk limanlarının Rum kesiminden taşıyıcılara kapalı kalması sebebiyle Aralık 2009'da Avrupa Konseyi sekiz müzakere faslının askıda olmasına ilişkin mevcut durumun devam etmesine karar vermiştir. Rum yönetiminin yoğun baskılarına rağmen, Avrupa Konseyi adadaki iki topluluk arasında yeniden başlamış olan müzakerelerin ümit verici gidişatına zarar vermemek adına yaptırımları genişletmeyi (örneğin yeni müzakere fasıllarının açılmasını askıya almayı) kabul etmemiştir. Bunun üzerine Rum yönetimi, altı faslın daha açılmasını veto edeceğini bildirerek tepki vermiştir ki bu da Türkiye'nin Ek Protokol'e uymamasından ötürü 14 faslın bloke halinde kalacağı anlamına gelmektedir.

Alper Kaliber'e (2012: 233) göre ise Türkiye'nin ikinci kaygısı, Rum kesimi liderlerinin Türkiye'ye baskı yapacağı ve, her ne kadar müzakerelerin başlaması için bir ön şart olmasa da, Türkiye'nin nihai olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımasını sağlamak için Türkiye'nin katılım müzakerelerini koz olarak kullanacağıdır. Nitekim Kıbrıs'ı tanıma konusunda Türkiye'nin tek taraflı deklarasyonuna karşılık olarak AB üye ülkeleri Eylül 2005'teki karşı

deklarasyonda katılım sürecinin bir parçası olarak Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımasını istemişlerdir. Tahmin edilebileceği üzere, bu öneri Kıbrıslı Rumlar tarafından masaya konulmuş fakat GKRY'nin Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanınması için kesin bir tarih konulmasından kaçınılmıştır. Kısacası, Türkiye-AB ilişkilerinde uzun zaman boyunca merkezi bir öneme sahip olmuş olan Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin katılım müzakereleri boyunca da gündemde kalmaya ve Türkiye'nin katılımında belirleyici faktörlerden biri olmaya devam etmektedir.

Annan Planı Sonrası Çözüm Çabaları, Sorunun Açmazları ve Geleceği

2008'deki Kuzey Kıbrıs Parlamento seçimlerinde Demetris Hristofyas'ın zafer kazanmasıyla, anlaşmazlıkların tarihinde ilk defa, adada çözüm taraftarı liderler eş zamanlı olarak kendi kesimlerinde yönetime gelmişler ve Annan Planı'nın temel parametreleri doğrultusunda iki toplumu da içeren müzakereleri başlatma kararı almışlardır. Nitekim tek bir uluslararası kişiliği haiz, fakat siyaseten eşit Kuzey ve Güney olmak üzere iki kurucu devletten oluşan iki toplumlu ve iki bölgeli bir federasyon temelinde yeniden birleşmeye yönelik müzakereler Türkiye'nin de desteğiyle Eylül 2008'de tekrar başlamıştır. Ancak, 2010'da kuzeyde Mehmet Ali Talat'ın yerine koyu milliyetçi olan Derviş Eroğlu'nun seçilmesi çözüm sürecini olumsuz etkilemiştir. (Kaliber, 2012: 234). Eroğlu müzakere masasını bırakmamış olsa da, müzakereler federe devletin yapısı, malların tazminatı, Türklerin yerleşim statüleri ve toprak paylaşımı gibi üzerinde tarafların uzlaşmasını gerektiren yılanmış meseleler sebebiyle ve Güney Kıbrıs'taki mevcut ekonomik kriz gibi problemlerden ötürü durma noktasına gelmiştir.

Daha kötüsü, Doğu Akdeniz'de yeni bulunmuş olan doğal gaz ve petrol rezervlerini ekonomik krizden kurtulma yöntemi olarak gören Rum kesiminin Eylül 2011'de Güney Kıbrıs'ın sularında sondaj çalışması başlatması Türkiye ile yeni bir krize yol açmıştır. Adanın ortak sahipleri olarak Türk kesiminin de haklarının bulunduğu ve rızasının alınması gerektiğini iddia eden Türkiye tek taraflı olarak Rum kesiminin doğal gaz ve petrol çıkarma girişimini sert bir tepkiyle karşılamış ve donanmasını bölgeye göndererek misillemede bulunmuştur. Ancak birleşmeye yönelik destekleriyle tanınan Nikos Anastasiades'in 28 Şubat 2013'de seçilmesi ile mevcut atmosfer tekrar çözüm lehine değişmeye başlamıştır. Rum kesiminin tam da ekonomik problemler ile mücadele ettiği bir zamanda, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu gibi siyasetçiler, Anastasiades'in seçilmesini takiben yeniden birleşmenin (özellikle Doğu Akdeniz'deki zengin gaz ve petrol rezervlerinden daha etkin faydalanmayı sağlayacağından dolayı) her iki tarafın da ekonomik

çıkartına olduğunu vurgulayarak olumlu sinyaller göndermeye başlamışlardır (Tokyay, 2013; Today's Zaman, 2013).

Şubat 2014'de tarafların nihayet ortak bir bildirme üzerine anlaşmaları üzerine, bu sefer Nikos Anastasiades ve Derviş Eroğlu arasında olmak üzere Kıbrıs müzakereleri yeniden başlamıştır. Taraflar hali hazırda bazı mevzular üzerine mutabık kaldıklarından, yalnızca çözüme kavuşmamış meselelerin müzakere edilmesi ortak bildirmede müzakerelerin temeli olarak öngörülmüştür.¹ Ancak müzakere sürecindeki anlaşmazlıklar devam ederken Rum kesiminin, Yunanistan, İsrail ve Mısır ile Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları için etkileşimde bulunduğu dair haberler, Türkiye'yi (adanın enerji kaynakları konusunda karar alınırken Türk kesiminin haklarına saygı duyulmadığı gerekçesiyle) sismik keşif gemilerini Eylül 2014'de adanın güney kesimine göndermeye sevk etmiştir. Akabinde, Anastasiades Türk gemileri çekilene kadar çözüm için müzakere etmeyeceğini duyurduğundan müzakereler Ekim ayında askıya alınmıştır.

Müzakereler, kalındığı yerden devam edilmesini sağlayan bazı olumlu gelişmeler olana kadar askıda kalmıştır. İlk olarak, Türkiye sismik gemilerini adadan çekmiş, sonrasında da kuzeyde cumhurbaşkanlığı seçimi sorunun çözülmesine yönelik yeni ufuklar açmıştır. Sosyal demokrat bir aday olan Mustafa Akıncı² seçimi kazanmış, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde müzakerelerin başlaması ve 2015'in sonuna kadar sorunu çözecek bir anlaşmaya varılması hususundaki niyetlerini belirtmiştir. Gerçekten de, Mayıs 2015'de Akıncı ve Anastasiades oldukça iyimser ve ümit vaat eden bir atmosferde adayı tekrar birleştirme amacıyla görüşmelere kaldıkları yerden başlamışlardır. Öncelikle her iki taraf da daha önceden tecrübe edildiği üzere herhangi bir yanlış anlaşılmanın ya da tek taraflı eylemin ilişkilere zarar vereceği gerekçesiyle Doğu Akdeniz'deki sondaj çalışmalarını askıya alma konusunda anlaşmışlardır (Today's Zaman, 2015). Ayrıca Derinköy'de (Deryneia) yeni hudut kapısının açılması, 40 yıldır ilk defa taraflar arasında elektrik bağlantılarının yeniden kurulması ve mobil telefon şebekelerinin bütünleştirilmesi gibi bazı güven artırıcı önlemler kararlaştırılmıştır. Açıkçası iki tarafın da liderinin çözüme bağlılığı, çabası ve bu yöndeki gelişmeler bu sefer müzakere sürecinin daha ümit verici olduğu gözlemlerine neden olmuş ve çözüme dair umutları arttırmıştır. Nitekim çözüme ulaşmaya elverişli söz

¹ Ortak bildirinin metni için bkz. Cyprus Mail (2014).

² Seçimin ilk turuna bağımsız olarak katılan Mustafa Akıncı, ikinci tura iktidar partisi Cumhuriyetçi Türk Partisi- Birleşik Güçler (CTP-BG) ve merkez sol Toplumcu Demokrasi Partisi desteğiyle girdi.

konusu hâkim ortama uygun olarak özellikle ekonomik meseleler, AB meselesi ve yönetim ve güç paylaşımı konularında olmak üzere müzakerelerde önemli bir ilerleme kaydedilebilmiştir. Hatta Türkiye'den adaya sonradan yerleştirilen Türklerin vatandaşlığı ve mülkiyet hakları gibi tarafların uzun zamandır farklı görüşlere sahip oldukları meselelerde dahi bazı adımlar atılabilmektedir. Çözüme giden yolu karmaşıkleştiren iç siyasi gelişmelere rağmen 2016 boyunca taraflar müzakerelerde ilerleme sağlayabilmiş ve 2016 sonu itibariyle bir çözüme ulaşılmasına dair olumlu ve yapıcı bir atmosfer en azından müzakereciler arasında söz konusu olabilmektedir (Morelli, 2017: 14-16)

Ancak “herşey üzerinde uzlaşmadıkça hiçbir şey üzerinde uzlaşmamış olunacağı” müzakerelerin dayandığı temel prensip olduğundan bazı meselelerde anlaşmaya varılamamış olması müzakereleri sonuçsuz bırakmıştır. Yönetim ve güç paylaşımı konularında önemli oranda uzlaşma sağlanmış olmasına rağmen dönüşümlü başkanlık hususu nihai çözüme ulaşılması önündeki engellerin başında gelmektedir. Kıbrıslı Türkler için siyasi eşitlik elde etmenin olmazsa olmazı kabul edilen dönüşümlü başkanlık Rumlar tarafından reddedilmektedir. Nihai anlaşmaya varılabilmesi önünde engel oluşturan diğer meseleler ise özellikle güvenlik ve garantörlük hakkı ile toprak paylaşımıdır. Türk tarafı muhtemel bir çözüm sonrası da Türkiye'nin garantörlük statüsünün³ ve adadaki askeri varlığının Kıbrıslı Türklerin güvenliği için devam etmesini isterken, Rumlar buna karşı çıkmakta ve AB üyesi bir devlet için başka devletlerin korumasının gereksiz olduğunu düşündüğünden 1960 Garanti ve İttifak anlaşmalarının feshedilmesini talep etmektedir. 12 Ocak 2017'de ilk olarak Cenevre'de başlayan sonra da 19-20 Ocak'ta Mont Pelerin'de devam eden ve garantör devletlerin katılımıyla toplanan beşli konferansta bu konu ilk defa masaya getirilmiş ancak hiçbir gelişme kaydedilememiştir. Toprak paylaşımı konusunda ise Kıbrıslı Türkler kontrol altında tuttıkları mevcut yüzde 36'lık toprak oranını yüzde 29.2'ye indirmiş olmalarına rağmen özellikle Güzelyurt'un geri iadesi konusunda ısrarcı olan Rum tarafı bu oranın yüzde 28 olmasında diretmiştir. 20-21 Kasım 2016'da Mont Pelerin'de toprak paylaşımı konusunda anlaşmaya varılamamış, 11 Ocak 2017'de Cenevre'de ise iki tarafın da sunduğu haritalar karşılıklı olarak reddedilmiştir. (İKV, 2017: 32, 33)

Müzakerelerdeki bu olumsuz gidişatın yanı sıra iki toplum arasında işbirliğini güçlendirmek ve müzakerelere toplumsal desteği sağlamak amacıyla

³ İngiltere ve Yunanistan ile paylaşılan ve 1959 Zürih ve 1960 Londra antlaşmalarıyla sağlanan bu statü Türkiye'ye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini koruma ve adada anayasal düzenin ihlali durumunda tek taraflı müdahale hakkı vermektedir.

kararlaştırılan güven artırıcı önlemler Rum kesiminin gönülsüzlüğünden dolayı bir türlü hayata geçirilememiştir. Üstelik Şubat ayında GKRY Meclisi tarafından 1950 yılında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için düzenlenmiş olan referandumun okullarda anılmasına dair alınan karar tam tersi güven zedeleyici bir durum teşkil etmiştir. Rum Meclisinin bu kararı hükümetin yetkisine bırakan yeni bir yasayı kabul etmesiyle müzakereler Nisan ayında tekrar başlamış olmasına rağmen tarafların yukarıda ifade edilen kilit konulardaki uzlaşmazlığı devam etmiştir. (Ekinci, 2017) Nihayetinde BM'nin belirlediği parametreler çerçevesinde yani iki bölge, iki toplumlu ve siyasi eşitliğe dayanan federal bir çözüm için “son şans” olduğu düşünülen Akıncı-Anastasiades dönemi müzakere süreci bu kilit meselelere dair Haziran-Temmuz 2017’de Crans-Montana’da gerçekleştirilen konferanstan da sonuç çıkmayınca kesilmiştir.

Bugün gelinen aşamada özellikle Türkiye cephesinde çözüme dair önemli bir hayal kırıklığı ve umutsuzluk söz konusudur. Müzakereler birlikte yaşamayı tecrübe etmiş ve nasıl bir şey olduğunu hatırlayan son neslin temsilcileri arasında olması nedeniyle bir bakıma son şans olarak değerlendirilmektedir. KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı'nın da ifade ettiği üzere bu son şans iyi değerlendirilemezse birbirini tanımadan büyüyen genç neslin temsilcileri için birleşik Kıbrıs'tan başka çözüm seçenekleri de söz konusu olabilir (Haber Kıbrıs, 2016). Nitekim müzakerelerin kesilmesinin yarattığı umutsuz atmosferde mevcut ayrılığı kalıcı hale getirecek çözümlerin öne sürüldüğünü görmekteyiz. Bağımsız iki devlet seçeneği müzakerelerin çıkmaza girdiği bu tür kriz anlarında özellikle Türk tarafı için ilk akla gelen seçenek olmuştur. Üstelik bu sefer kayda değer başka çevrelerden de benzer öneriler gelmektedir. Mesela eski İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw 1 Ekim 2017’de Independent gazetesinde yayınlanan makalesinde “artık uluslararası toplumun bu gerçeği kabul etmesinin ve adanın bölünmesini tanımmasının zamanın geldiğini” ifade etmiştir (Straw, 2017). Ancak Rum kesiminde kimse adanın bölünmüşlüğüne resmiyet kazanması seçeneğini zikretmemektedir. Bu durumda KKTC'nin uluslararası tanınma elde etme ihtimali zayıf gözükmektedir. (The Economist, 2017)

Bunun yanı sıra müzakerelerde şimdiye kadar hiç olmadığı kadar önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve çözüme bu kadar yaklaşılmışken müzakerelerin çıkmaza girmesinden hareketle siyasi eşitliğe dayanan federatif bir çözümün tamamen vazgeçmek şu aşamada rasyonel bir seçenek değildir. Bu kadar büyük bir çaba harcanmış ve kaynak seferber edilmiş iken böyle bir kırılmanın sonuçlarını ancak hiçbir umudun kalmaması durumunda göze almak gerekir. Her iki tarafta da çözüm yanlısı liderler iktidarda olduğu sürece de umutlar

tükenmiş değildir. Bu noktada Güney Kıbrıs'ta 28 Ocak 2018'de yapılacak olan başkanlık seçimlerinin sonucu belirleyici olacaktır. Seçimlerin sonucunda, Kıbrıs'ta iki toplumun yeniden birleşmesini bir öncelik haline getirmiş ve bu doğrultuda bir çözüm için yoğun bir mesai harcamış olan Anastasiades galip gelirse son şans hala devam ediyor olacaktır. Kamuoyu yoklamaları Anastasiades'in seçim yarışında büyük ölçüde önde olduğuna (Haberler, 2017), seçimler ikinci tura kalsa bile ipi göğüsleyeceğine işaret etmektedir (TRT Haber, 2018). Müzakerelerin Temmuz 2018'de çıkmaza girmesinin ardından yoğunlaşan seçim kampanyası Anastasiades'in çözümü tıkayan meselelerde manevra alanını daraltmış ve cesur adımlar atmasını engellemiştir. Dolayısıyla, müzakere masasına yeniden dönülebilmesi mümkün olmamıştır. Seçimlerden galip çıktığı takdirde Anastasiades üzerindeki bu baskıdan kurtulmuş olacak ve daha iki yıl görevde olan Akıncı ile iki toplumun birleşmesini hedefleyen federal bir çözüm şansını devam ettirebilecektir.

Çözüme dair umutları, dolayısıyla Kıbrıs'ın geleceğini etkileyecek bir başka önemli faktör ise Temmuz 2017'de müzakerelerin kesilmesinin ardından adanın güney sahillerinin tartışmalı sularında arama çalışmaları yeniden başlatılan doğalgaz ve petrol rezervleridir. İki taraf arasında çözüm taahhüdünün yenilenmesi ve müzakerelerin yeniden başlayabilmesi için öncelikle Türkiye'nin itirazlarının dikkate alınarak gaz ve petrol sondajının durdurulması gerekmektedir. Bunun yanında iki toplum arasında güven inşa edeceğinden ve dolayısıyla yeni bir krizin meydana gelmesini önleyebileceğinden, bulunması muhtemel hidrokarbon rezervlerinin bir çözüm durumunda ortak kullanılmasına dair bir anlaşmaya ulaşılabilmesi büyük önem arz etmektedir (Grigoriadis, 2017: 4). Seçim sonuçlarına ve devam eden sondaj çalışmalarının durdurulup durdurulmayacağına bağlı olarak müzakerelerin 2018'in yaz aylarında tekrar başlayabileceği ihtimalini değerlendirmek ve BM parametreleri çerçevesinde bir çözüme odaklanmak hala iki tarafın da önündeki daha rasyonel bir seçenektir.

Sonuç Yerine

Güney Kıbrıs'taki seçim sonuçlarına ve Doğu Akdeniz'de bulunması muhtemel hidrokarbon rezervleri açısından çözüm lehine gelişmelere bağlı olarak müzakereler tekrar başlasa dahi, zaman Kıbrıs meselesinin aleyhine işliyor olacaktır. Anastasiades-Akıncı liderliğindeki müzakere sürecinin, kuzeyde yapılacak bir dahaki cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar iki yıl gibi bir süresi söz konusu olduğundan, aradaki görüş farklılıklarını ve çatışma alanlarını gidermek için çok daha güçlü bir iradeye ve taahhüde ihtiyacı olacaktır. Tekrar olumsuzlukla sonuçlanması geri dönüşü artık imkânsız hale

getireceğinden, meselenin iki tarafının çözüm yönündeki iradesinin devamını sağlamak üzere üçüncü tarafların etkin rolü daha da önem kazanacaktır. Bu aşamada Güney Kıbrıs'ın üyeliği ile meselenin doğrudan ve resmi tarafı haline gelen AB'nin çözümü kolaylaştıracak şekilde inisiyatif almasının önemi hayatidir. Üyeliğin adada bir çözüme ulaşılmadan gerçekleşmesine onay vermesi sebebiyle AB'nin bugünkü durumda sorumluluğu bulunmaktadır ve Kıbrıs meselesinde geline son aşamada çözüme yönelik olarak AB tarafından sadece söylemsel desteğin yeterli olmadığı daha aktif bir rol alınması gerektiği aşikârdır. Her ne kadar çözüm yanlısı bir lider iktidarda olsa dahi üyeliğin getirdiği avantajlar sebebiyle daha düşük bir motivasyonla hareket eden ve kamuoyu baskısıyla mevcut siyasi iradesini sürdürmeyen Rum yönetimini teşvik etmek ve yönlendirmek için AB'nin inisiyatif kullanmasının hayati önemde olduğunu son yaşananlar bir kere daha göstermiştir.

Gelinen son durum olumsuz sonuçları itibariyle özellikle Türkiye'yi ve Kıbrıslı Türkleri yakından ilgilendirmektedir. Mevcut haliyle Kıbrıs meselesi Türkiye'nin katılım sürecini engellemeye devam ederken, KKTC'yi de ekonomik ve siyasi izolasyona maruz bırakmaktadır. Kıbrıs Türk toplumunun göz ardı edilmeye devam edilmesi hem adanın hem de AB'nin geleceği açısından sürdürülebilir bir durum değildir. AB 2004 yılındaki referandumun ardından verdiği sözü tutarak Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik izolasyonuna son vermeli ve Kıbrıs Rum yönetiminin tek başına adayı temsil etmeye devam etmesinin önüne geçmelidir.

AB'nin Kıbrıs Rum yönetimini tüm adayı temsilen üye olarak alması adada siyasi eşitliğe dayanan federal bir çözümü zora sokmuştur. Üstelik üyelikten önce Annan Planı sürecinde, üyelikten sonra da federal bir çözüm ümidinin yüksek olduğu müzakere süreçlerinde etkin liderlik gösterememesinden dolayı önemli fırsatlar art arda kaçırılmıştır. Çözüm yanlısı liderlerin aynı zamanda iktidarda olduğu Talat-Hristofyas müzakere döneminden sonra Akıncı-Anastasiades döneminde de tarafları barışçıl bir çözüme ulaşmaktan alıkoyan engellerin aşılmasında kendisinden beklenen etkin rolü oynayamamış olması AB'nin bu meseledeki aktörlüğünün bir kere daha sorgulanmasına sebep olmuştur. Bundan sonraki süreçte federatif çözümün gerçekleşmesine dair alacağı inisiyatif ve oynayacağı etkin rol AB'nin uluslararası ilişkilerdeki tartışmalı aktörlüğünü ve arabuluculuğunu kanıtlamak için bir fırsat olarak görülmelidir. Ayrıca Kıbrıs'taki çözüm yalnızca Türkiye'nin AB üyeliği önündeki önemli bir engelin ortadan kalkmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda aşırı göçmen akını, Avro ekonomik krizi ve aşırı sağın yükselişi gibi önemli sorunlarla ve bunların "Avrupa karşıtlığı" gibi yansımalarıyla uğraşan AB'ye de fayda sağlayacaktır. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma müzakereleri

devam ederken, 40 yılı aşkın bir süredir uluslararası camiayı meşgul eden bir anlaşmazlığın çözülmesinde etkin bir rol oynayarak Avrupa'da kalan son ayrılığa son verilmesine katkı sağlamak tüm Avrupalılara bütünleşmenin önemini ve gerekliliğini hatırlatacak, böylece Avrupa bütünleşmesinin sorgulandığı ve varlık sorunu yaşandığı bir dönemde AB'yi rahatlatacaktır.

Kaynakça

- Avrupa Komisyonu (2005) Negotiating Framework for Turkey, Lüksemburg, 3 Ekim, <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf>, (5 Ekim 2005).
- Avrupa Konseyi (2004) Presidency Conclusions, Brüksel, 16-17 Aralık, <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf>, (31 Aralık 2004).
- Avrupa Konseyi (2002) Presidency Conclusions, Kopenhag, 12-13 Aralık, <http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf>, (3 Mart 2004).
- Avrupa Konseyi (1999) Presidency Conclusions, Helsinki, 10-11 Aralık, <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/A_CFA4C.htm>, (23 Ocak 2000).
- Cyprus Mail (11 Şubat 2014) “Joint Declaration: final version as agreed between the two leaders”, <<http://cyprus-mail.com/2014/02/11/joint-declaration-final-version-as-agreed-between-the-two-leaders/>>, (23 Ağustos 2015).
- Ekinci, M.U. (Ağustos 2017) Kıbrıs'ta Müzakerelerin Çöküşü, SETA Perspektif, Sayı: 177, <https://posta.marmara.edu.tr/?_task=mail&_action=get&_mbox=INBOX&_uid=55824&_part=2&_frame=1&_extwin=1>, (7 Ekim 2017).
- Grigoriadis, I. N. (Temmuz 2017) Cyprus Negotiations Thwarted by Issues on Security and Guarantees: How Can the Peace Process Be Revived?, SWP Comments 28, <https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2017C28_gri.pdf>, (15 Aralık 2017).
- Haber Kıbrıs (5 Mart 2016) “Akıncı TRT World'e Konuştu”, <<http://haberkibris.com/akinci-trt-worlde-konustu-2016-03-05.html>>, (11 Ekim 2017).
- Haberler (30 Aralık 2017) “Güney Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanlığı Yarışı Başladı”, <<https://www.haberler.com/guney-kibris-ta-cumhurbaskanligi-yarisi-basladi-10403058-haberi/>>, (31 Aralık 2017).
- İKV (Haziran 2017) İKV Report on Turkey-EU Relations: Keeping Together in the Face of Multiple Challenges, Yayın No: 288, <<http://www.ikv.org.tr/images/files/Keeping%20Together%20.pdf>>, (21 Ekim 2017).

- Kaliber, A. (2012) “Turkey’s Cyprus Policy: A Case of Contextual Europeanisation”, içinde Ç. Nas ve Y. Özer (der.), *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*, (Burlington: Ashgate), ss. 225-41.
- Keyman, E.F. and Öniş, Z. (2004) “Helsinki, Copenhagen and beyond: Challenges to the New Europe and the Turkish state”, içinde M. Uğur ve N. Canefe (der.), *Turkey and European Integration: Accession prospects and issues*, (London and New York: Routledge), ss. 173-93.
- Morelli, V.L. (2015) Cyprus: Reunification Proving Elusive. Congressional Research Service, Report for Congress, 10 Eylül, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/R41136.pdf>>, (5 Ekim 2015).
- Nachmani, N. (2002) “What says the neighbour to the West? On Turkish-Greek relations”, içinde B. Rubin ve K. Kirişçi (der.), *Turkey in World Politics: an emerging multiregional power*, (Istanbul: Boğaziçi University Press).
- Soysal, M. (2002) “The Cyprus Problem and Turkey’s Candidacy to EU Membership”, içinde M. Dartan ve Ç. Nas (der.), *The European Union Enlargement Process and Turkey*, (Istanbul: Marmara University European Community Institute), ss. 341-52.
- Straw, J. (1 Ekim 2017) “Only a partitioned island will bring the dispute between Turkish and Greek Cypriots to an end”, Independent, <<http://www.independent.co.uk/voices/cyprus-turkish-greek-cypriots-partition-eu-international-community-should-act-a7976711.html>>, (20 Ekim 2017).
- The Economist (9 Temmuz 2017) “Cyprus may have missed its last chance for reunification”, <<https://www.economist.com/news/europe/21724899-collapse-talks-turkish-occupied-north-makes-deal-look-unattainable-cyprus-may>>, (5 Aralık 2017).
- Today’s Zaman (26 Ağustos 2015) “ICT: Parties close to deal in Cyprus, Turkey’s EU accession to be revitalized”, <http://www.todayszaman.com/anasayfa_ict-parties-close-to-deal-in-cyprus-turkeys-eu-accession-to-be-revitalized_397559.html>, (8 Ekim 2015).
- Today’s Zaman (8 Nisan 2013) “Davutoğlu says Greek Cypriot government causing Disappointment”, <<http://www.todayszaman.com/news-312057-davutoglu-says-new-greek-cypriot-govt-causing-disappointment.html>>, (6 Haziran 2013).

Tokay, M. (17 Nisan 2013) “Cyprus crisis: Opportunities and challenges for reunification”, SES Türkiye, <http://turkey.setimes.com/en_GB/articles/ses/articles/features/departments/world/2013/04/17/feature-01>, (7 Haziran 2013).

TRT Haber (11 Ocak 2018) “Kıbrıs’ta 2018’e seçimler damgasını vuracak”, <<http://www.trthaber.com/haber/dunya/kibrista-2018e-secimler-damgasini-vuracak-344380.html>>, (12 Ocak 2018).

Uluslararası Kriz Grubu (2009) Cyprus: reunification or partition, Europe Report, No. 201, <<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=6330&1=1>>, (28 Haziran 2013).